Підсумовуючи, висловлюємо жаль від неможливості, зумовленої обмеженнями жанру, продемонструвати на практиці вказані достоїнства й недоліки двох антропоспрямованих галузей гуманітарного знання, та кілька міркувань, породжених осмисленням поставлених у статті завдань. Постмодерна доба вимагає постмодерного мислення, скоріше навіть не вимагає, а породжує його. У незалежності від стереотипів, канонів, принципів. Час спонукає й продукує необхідність перебувати в межах його правил. Ось чому на даному етапі вже (чи ще?) не можемо говорити про чистоту методологій, ось чому все частіше відчуваємо необхідність їх синтезу на рівні методів і прийомів. Психопоетика, яка народжується в українському науковому дискурсі як симбіоз літературознавства з психологічною наукою потребує «свіжої крові» – існуючих, але маловживаних технологій, або ж їх вкраплень. Яскравий приклад такого синкретизму – психопоетика й антропологія – важко сумісні й водночас із великим потенціалом до використання здобутків одна одної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Философские связи и влечения постмодернистской социологии // Вопросы социологии. – 1992. – Т.2. – С. 5–22.
2. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 318–322.
3. Геннекен Е. Опыт построения научной критики (Естопсихология). – Спб.: Издание журнала «Русское богатство». – 1892. – 82 с.
4. Гурин С. Маргинальная антропология. – Саратов, 2000. – 204 с.
5. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
6. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. – К.: Академвидав, 2003 – 392 с.
7. Леви-Строс К. Структурная антропология. – М.:«ЭКСМО-Пресс», 2001. – 511 с.
8. Левчук Л. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. – К.: Либідь, 2002. – 255 с.
9. Мітосек Зофія. Теорії літературних досліджень. – Сімферополь: Таврія, 2003. – 408 с.
10. Оллпорт Г. Личность в психологи. – М.: КСП+; Спб.: Ювента, 1998. – 349 с.
11. Федоров В. Автор як онтологічна проблема // Слово і час. – 2003. – №10. – С.55–58.
12. Фізер І. Чи таки смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути) // Слово і час. – 2003. – №10. – С.50–55.
13. Фуко М. Що таке автор? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 444–456.
14. Шандыбин С. Постмодернистская антропология и сфера применимости ее культурной модели // Этнографическое обозрение. – 1998. – №1. – С. 14–27.

Марія МОКЛИЦЯ

© 2008

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ПСИХОАНАЛІЗУ

Рівень науки визначається мірою володіння її предметом. Гуманітарні науки впродовж тисячоліть вивчали людину в комплексі і лише трохи більше двох століть назад почали стрімке розгалуження і сягнули тієї мережі численних спеціалізацій, які кожна з гуманітарних наук має сьогодні. Процес спеціалізації, до того ж., продовжує нарощувати темпи, оскільки епоха інформаційного суспільства лавоподібно накопичує знання з кожної сфери. Аби бути глибоким фахівцем справи, на вищому науковому рівні володіти своїм об‘єктом, потрібно обирати все і більш і більш вузьку ділянку знань. Будь-який рух в ширину, по периметру об‘єкта, а ним, очевидно, треба вважати не лише людину як таку, в біологічних чи психологічних або й соціальних параметрах, а культуру людства в цілому, дуже швидко обернеться втратою будь-яких чітко маркованих орієнтирів. І тоді починається царина індивідуальної або ж корпоративної міфології, яка в сучасному світі як ніколи часто заступає науково об‘єктивоване пізнання.

Водночас стає все більш очевидною небезпека вузької спеціалізації, про яку ще на початку XX століття попереджав Х.Ортега-і-Гасет (“Спеціаліст прекрасно “знає” свій маленький закуток всесвіту, але він не має найменшого поняття про все інше”: “Бунт мас” [6, 83]). Вузька спеціалізація у гуманітарній сфері особливо небезпечна, оскільки сегмент легко перебирає на себе повноваження цілого, стає самодостатнім. Науковець практично не спроможний помітити межу, за якою він перестає будь-що вивчати, а лише обертається у сфері чергової міфології. Сьогодні жодна філософія не спроможна виконувати роль координатора наукового пізнання людини, як це вона робила за старих часів. Це легко помітити і по тенденціях філософського розвитку XX століття. Помітні філософи, які запропонували людству важливі концепції, змушені були дуже глибоко заходити у суміжні сфери: психології, етнології, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства тощо. Крім того, цікаві філософські концепції часто надходили не із царини власне професійної філософії: згадаємо З.Фройда, К.Г.Юнга, К.Леві-Строса, Й.Гейзінгу, М.Бахтіна, М.Еліаде, Р.Барта, Ж.Дерріду, багатьох інших авторів яскравих праць з самобутніми філософськими чи світоглядними концепціями в основі. І всі ці дослідження ілюструють один і той самий процес: кожен вузький спеціаліст гуманітарної сфери, який хоче володіти своїм об‘єктом, шукає психологічні, етнологічні чи культурологічні праці, аби утримувати бачення об‘єкта, не втрачати з поля зору його основні риси. Відчуваючи цю тенденцію розвитку гуманітарних наук, Клод Леві-Строс і дійшов необхідності окреслити межі науки, яка б сама була порубіжною і тому змогла б стати координатором вузькоспеціальних досліджень в кожній гуманітарній сфері. Досить переконливо виглядає ця пропозиція і назва такої науки – антропологія [4]. Звісно, це має бути нова наука, яка збере найбільш суттєві для об‘єкта в цілому знання з кожної сфери і зможе їх утримувати в межах певної цілісності. Показово, що в картині антропології К.Леві-Строса не знайшлося місця багатьом важливим гуманітарним наукам, в тому числі й літературознавству. Це ніби зрозуміло: антропологія не може бути складом всіх наук. І все ж існування в цій картині бодай одного фрагмента, дотичного до літературознавства, а саме фольклору, говорить про те, що в антропології, якщо це має бути координатор всіх гуманітарних досліджень, мусить знайти місце згущений витяг із здобутку кожної гуманітарної науки.

Розвиток літературознавства протягом тих століть, коли воно стало автономною наукою, позначається віхами розгалужень на нові сфери. Вже очевидно, що фольклористика, віршознавство, компаративістика і наратологія стрімко набувають ознак самостійних галузей знань, вже стали чи невдовзі стануть окремими науками. Водночас очевидно, що вони в жодному разі не повинні втрачати зв‘язку з теорією літератури як наукою, координуючою літературознавство в цілому. В свою чергу теорія літератури, аби лишатись дієвим координатором своїх наук, мусить стрімко накопичувати знання із суміжних гуманітарних наук, в першу чергу психології, але, звісно ж, і етнології, і історії релігій, зокрема герменевтики, і культурології, і семіотики, і соціології та інших наук. Така структура забезпечить рух в протилежних напрямках: з одного боку, до все більш вузьких знань про все більш вузькі фрагменти об‘єкта, з іншого боку – до комплексного бачення цього об‘єкта. На жаль, поки що рано говорити, принаймні на теренах української науки, про існування такої структури. Але стихійно рух розгортається саме таким чином. В цьому зв‘язку варто поговорити про основні складові головного об‘єкта літературознавчої науки: про зміст і форму літератури. Протягом двох останніх століть можна зафіксувати коливання в процесі актуалізації змісту чи форми літератури. Очевидно, що змістовий рівень об‘єкта безумовно переважав у дослідженнях XIX століття, і всі ті наукові школи, які воно сформувало, були спробою вихопити змістові чинники літератури. Міфологічна школа шукала онтологічні і світоглядні основи змісту, біографічна – індивідуально-життєві, культурно-історична – соціальні, суспільні тощо. На початку XX століття цю справу продовжив психоаналіз, а точніше, його літературознавчий варіант, фройдизм. Народницька критика і психоаналіз, дві, здавалось, протилежні гілки дослідження змісту літератури, несподівано зійшлися у 20-і роки (в різних країнах, звісно, по-різному), аби утворити замкнене коло. Для багатьох літераторів вже у двадцяті роки чітко окреслилось розуміння: вивчення змісту літератури не є науковим в повному сенсі цього слова. Найбільш чітко і переконливо довели цю тезу представники російської формальної школи, в особах Р.Якобсона, Б.Ейхенбаума, В.Шкловського, В.Жирмунського та інших. Далі магістральний рух літературознавства визначається пафосом науковості, яка б не поступалась достовірністю отриманих результатам всім інших наукам, включно з точними і природничими. Це патетика не лише формалізму, але й

структуралізму, наратології (само собою, віршознавства, його навіть в першу чергу), семіотики, інтертекстуального методу, загалом патетика постмодерних досліджень в царині літературознавства. Пошук достеменного, матеріально вираженого і науково зафіксованого об‘єкта для науки, яка є гуманітарною, це свого роду процес долання комплексу неповноцінності, пов‘язаний з дорослішанням. Зверхнє ставлення до гуманітарних наук з боку представників точних, природничих, а особливо – прикладних наук, мало місце не лише в межах радянської системи (хоча, звісно, гуманітаристика саме тут була занехаяна, як ніде). Це зрештою неминучий етап, з огляду на специфіку об‘єкта. Кожна гуманітарна наука мусить перейматись власною науковістю, це один із способів не перейти межу між творенням і вивченням культури. Гуманітарна наука перестає бути наукою і тоді, коли захоплюється формою (формалізм в літературознавстві обертається схоластикою), і коли зосереджується на змісті (в літературознавстві це обертається міфологією). “Зміст тексту принципово невизначений, – зауважує Р.Нич, – оскільки він не даний об‘єктивно: його неможливо встановити незалежно або в межах замкненої системи, він залежить від контексту – мінливого і відкритого за своєю природою” [5, 19]. Водночас надто важко балансувати посередині, рівно ділячи увагу між змістом і формою. І все ж методологія науки мусить рухатись в бік накопичення саме тих підходів, які дозволяють будь-яке формальне дослідження проектувати на змістове і навпаки.

Психоаналіз, який, на жаль, не лише за часів фройдизму, а й тепер, часто належить міфології, а не науці, тільки тоді почне ефективно працювати на літературознавство, коли повністю зануриться в специфіку цієї науки і переберe на себе її найважливіші пріоритети. Протягом ХХ століття психоаналіз в літературознавстві рухався тими шляхами, які йому проклали психологи, переважно практикуючі психотерапевти. Вони першими зацікавились персоналіями історії літератури, зробивши їх об‘єктом психоаналізу. Користуючись переважно біографічними даними (найбільш вичерпні і досяжні знання про конкретну особу, необхідні для психоаналітика, зберегла саме історія літератури) вони шукали підтвердження тій клінічній картині, яку вони перед тим відкрили. вивчаючи пацієнтів. Таким чином літературознавчий психоаналіз сформувався як психоаналіз особистостей авторів-письменників, ніж метод, який працює у відмінній сфері – а саме в царині художньої літератури. Водночас, дивлячись із царини літературознавства, варто пам‘ятати, що художня література – це вербальна форма об‘єктивації людської психіки, тобто тієї сфери людської істоти, яка безпосередньо ніколи не постане як науковий об‘єкт. Все, з чим мають справу психологи, є тією чи іншою мірою опосередкований матеріал, і витягувати з нього об‘єктивні дані про внутрішнє життя треба з урахуванням специфіки тієї сфери, де відбувається об‘єктивація психіки. Скажімо, будь-який вчинок людини можна вважати проявом психічного життя, навіть значною мірою прямим проявом. Але простий життєвий досвід свідчить, що до одного і того ж вчинку може привести надто різна мотивація, і те, що для одного стане проявом вірності, для іншого – засвідчить зрадливість, що для одного є проявом любові, в іншого виявиться результатом ненависті і так далі. Щоб за вчинками побачити реальні психічні процеси, треба знайти методику, що відшарує додатки, які неминуче виникають в процесі об‘єктивації. Психіка людини розсіяна повсюдно і є елементом будь-якого елемента культури. Але вона скрізь і ніде. Завжди треба піддавати сумніву результат, адже на нього впливає надто багато чинників, незалежних від дослідника. Так само треба відшаровувати специфіку художнього тексту, аби за ним побачити реальну психіку автора. Але психологічна цінність літератури якраз і визначається тим, що це вербальна форма. Ми пізнаємо і розуміємо світ настільки, наскільки спроможні вмістити його у словесну форму. Матеріал, сконцентрований у сфері художньої літератури є вже наполовину науковим результатом в психологічному сенсі, оскільки будь-який процес літературної творчості є процесом самопізнання. Психіка як безпосередньо відкритий об‘єкт пізнання постає тільки для тієї людини, яка вивчає саму себе. Якщо ж людина при цьому ще й відшукує словесну форму для опису пережитого, вона об‘єктивує в культурі у першу чергу психологічно цінний матеріал. Література містить найбільше знань про людську психіку, про внутрішню і зовнішню, тобто соціальну людину, про людину загалом. У певному сенсі художня література – це додатковий або допоміжний об‘єкт практично для кожної гуманітарної науки. Тому літературознавство, найперше теорія літератури, з опертям на естетику і психологію творчості, мусить пропонувати гуманітарним наукам методологію відшарування специфічної для сфери словесного мистецтва інформації, аби отримувати людинознавчі знання. Але для цього їй самій потрібно вийти на певний рівень пізнання змісту і форми літератури.

Очевидно, що змістом літератури є життя її авторів (з них, зрозуміла річ, складається і життя в цілому). Тому змістовий рівень літератури неможливо охопити без тих знань, які накопичились у філософії, психології, етнології і власне антропології. Царина мови об‘єднує всі гуманітарні науки. Царина образної мови виводить їх на один спільний корінь. Сучасний філософ типу М. Гайдеґґера, Г.Г.Гадамера чи М.Фуко, ламає голову над феноменами мови і зсередини мовних явищ витягує важливі філософські тези, сучасний психолог, як Ж.Піаже, сучасний етнолог, як К.Леві-Строс, сучасний історик релігій, як М. Еліаде, часто працюють як справжні професійні філологи, фахівці в царині мови, особливо – образної мови. Послухаємо такі, для прикладу, думки: “Вода символізує всесвітню сукупність віртуальностей: вона – fons et origo (джерело і витоки – М.М.), резервуар усіх можливостей існування; вона передує будь-якій формі, підтримує будь-яке творіння” [69] “Незалежно від релігійного ансамблю, в якому вона зустрічається, вода незмінно виконує ту саму функцію: вона розкладає, знищує форми, “змиває гріхи”, будучи водночас очищувальною і відроджувальною” [3, 69-70] “... сукупність символів надає змісту різним значенням ієрофаній. “Води смерті”, наприклад, виявляють своє глибоке значення лише настільки, наскільки пізнається структура водного символізму” [3, 70]/ Це говорить історик релігій Мірча Еліаде. Сучасний філософ С.Аверинцев вводить поняття “вода” до свого філософсько-релігійного словника: “ Вода як “волога” взагалі, як найпростіший вид рідини виступала еквівалентом всіх життєвих “соків” людини, – не лише тих, що мають відношення до сфери статі і материнства, але найперше крові – мотив, властивий міфологічним уявленням південно американських індіанців. З мотивом води як першооснови співвідноситься значення води для акту омовіння, який вертає людину до початкової чистоти. Ритуальне омовіння – ніби друге народження, новий вихід із материнської утроби (аспект міфологеми води, утриманий в християнській символіці хрещення” [1, 52]. Як засвідчують сучасні словники символів, “Символи води в простій стилізації, яка добре запам‘ятовується, знаходять ще в наскальних малюнках індіанців гопі” [2, 94]. Доскіпливе вивчення міфологій дало підстави К.Г.Юнгу тлумачити образ води у сновидіннях пацієнтів і зробити висновок, що “Глибинними водами виражене несвідоме” [7, 120]. Літературознавець пригадає десятки творів світової літератури, фольклором починаючи, де вода є ключовим образом. Якщо він використає знання міфознавчої та психоаналітичної літератури, то дійде висновку, що образ води не з‘явився у творчості кожного конкретного автора випадково і що далеко не особиста біографія чи індивідуальний творчий шлях є ґрунтом для такого образу. За кожним з них криється складний процес індивідуального психічного життя, але, у свою чергу, як елемент образної мови автора, образ води з‘являється, не полишаючи той шлейф символічних значень, яких вона набула в різних культурних шарах протягом тисячоліть існування. Загалом вона сама є у культурі цілим міфосвітом, не лише архетипом (хоча й архетипом також), а важливим фрагментом культури людства. Те ж саме можна сказати про інші стихії: сонце, світила, земля, вогонь, гора, небо тощо. Кожен предмет, який отримав назву (ім‘я) в архаїчні часи, – це міф. І в цій якості він є конденсатором різноаспектних знань про людину.

Міфознавці ХХ ст. довели, що сприйняття предметного світу сучасною людиною не можна вивести лише зі знань його матеріальної природи чи властивостей. Кожен предмет пов‘язаний з системою якихось культурних кодів. Особливо це стосується предметів штучних, зроблених людиною в цивілізаційному процесі. Кожен предмет містить у собі частку замислу його творця. Отже, в кожному предметі певним чином скручено, згорнуто міф. Специфіка людського сприйняття предметного світу полягає в здатності бачити культурні шифри предметів.

Предметна мова – це, очевидно, найдавніша мова. Образність мови починається з конкретно-чуттєвого (відтак – міфічного) сприйняття предметів, спочатку атрибутів природи, згодом – предметів, зроблених (потім привласнених) людиною. І це саме та мова, якою послуговується кожен письменник, тобто та людина, яка повторює шлях людства не лише в процесі індивідуального фізіологічного формування, а й на психічному і ментальному рівні. Поет – мешканець Едему і водночас активний сприймач сучасного світу. Результати його творчості легко піддаються психоаналізу, якщо базувати його на знанні архаїчної образної мови, себто знати мову символів, алегорій, метафор, архетипів. Це коди і знаки універсальної мови. В ній – ключі до будь-яких знань про людину і людство. Мова культури – архаїчна мова, і такою вона залишається в царині індивідуальної психіки, виявляючись через символіку сновидінь, і в словесній творчості, втілюючись в елементи образної мови автора. Долучаючись до вивчення образної мови, літературознавець має усі шанси вийти на її архаїчний рівень і побачити за художніми текстами не

лише психіку конкретного автора. а й психіку людин загалом, у всіх її найглибших і найбільш специфічних проявах.

Етнологи XX століття переконливо довели, що архаїчні спільноти, які витворюють міфічні моделі світоустрою, розуміють і сприймають світ не надто відмінно від так званих цивілізованих суспільств. Завжди в основі моделі лежить поділ на своє / чуже у горизонтальному вимірі світу, навколо людини, а поділ на земне / небесне, який одразу маркується як "–" і "+", тобто профанне, досяжне для опанування, і сакральне, могутнє і недосяжне, остаточно структурує будь-яке світосприйняття, перетворюючи на довершений, затишний світ, у центрі якого пульсує енергетика людського "я". Ця універсальна модель лежить в основі будь-якої культури і здатна структурувати будь-яку творчість, перекидаючи містки від сучасності до давнини, від однієї людини до всього людства.

Захопившись діагностикою психічних аномалій в особах письменників, психоаналітики в царині літературознавства практично лишили без уваги той факт, що психоаналіз як наука і філософія постав із проекції психічних процесів на давні міфології. Зовсім не випадково всі видатні психологи (так само, як і гуманітарії інших галузей: Н.Фрай, К.Леві-Строс, Дж.Кемпбелл, Й.Гейзінга, М.Еліаде та інші) свої головні відкриття базували на уважному вивченні міфів і міфо-образів. Стає зрозуміло, що міфо-образи кодують дуже важливу інформацію про людину, особливо про її внутрішній світ. Вона зберігається так би мовити в заархівованому вигляді у мові, але спроможна ожити і виявити свої предковічні глибини, якщо потрапить у живу воду творчого процесу індивідуальної психіки.

Отже, літературознавчий психоаналіз може стати тим науковим методом, який в царині літератури знаходить базові знання про людину, але при умові, якщо він буде рухатись до вивчення психіки автора від ключових образів його творчості, в першу чергу мовних образів. І такі знання стануть важливі і цікаві науковцям всієї гуманітарної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. Софія-Логос. Словник. – К.: "Дух і Літера", 1999. – 460 с.
2. Бауер В., Дюмоц И., Головин С. Энциклопедия символов: Пер. с нем Г.И.Гаева. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 512 с.
3. Еліаде М. Священне і мирське / Еліаде М. Мефістофель і андрогін: Пер. з нім. Г.Кьорян. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – С.7-116.
4. Леві-Строс К. Структурна антропологія: Пер. з фр. З.Борисюк. – К.: Основи, 2000. – 388 с.
5. Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство: Пер. з польськ. О.Галети. – Львів: Літопис, 2007. – 316 с.
6. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 15-139.
7. Юнг К.Г. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: ее теория и практика: Пер. с англ. В.Менжулина. – К.: СИНТО, 1995. – 236 с.

Максим НЕСТЕЛЄЄВ

© 2008

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, ПСИХОАНАЛІЗ, СУЇЦИДОЛОГІЯ (ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У науці, починаючи з середини минулого сторіччя, все більшої популярності набувають дослідження, методологічна база яких ґрунтується на декількох, часом ніби взаємовиключаючих, теоріях, і цей стан ще більш ускладнився в добу Постмодерну. Однак не втрачає актуальності термінологічна та телеологічна складова подібних праць. Якщо екстраполяція специфічних слів однієї терміносистеми на іншу зрештою аналізується в спеціальних роботах, то, незважаючи на факт ніби підготовленості до самого процесу екстраполяції, суперечливим залишається доцільність використання одних термінів та уникання інших, менш розроблених, але тим не менш центральних для первинної терміносистеми. А також мета міждисциплінарних досліджень